

Dilnoza SADANOVA,
Urganch davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: dilnoza.sadanova81@gmail.com

Dotsent Q.Olloyorov taqrizi asosida

MANFAAT TUSHUNCHASINING IJTIMOYIY – FALSAFIY TAHLILI

Annotatsiya

Insonning ijtimoiyligi uning tur, jonzod sifatida mavjudligiga emas, balki uning o'z hayotiga ongli tarzda yondashishida, yon-atrofga, borliqqa anglangan qiziqishini, manfaatini yo'naltirganidadir. Aynan qiziqishning, manfaatning anglanganligi insonni olamga, o'z hayoti va faoliyatiga rasional yondashishini keltirib chiqaradi. Mazkur maqolada inson manfaatlarining ijtimoiy-falsafiy tahlili, barqaror, o'zgaruvchan va mavhum manfaatlarining mohiyati, shuningdek manfaatlarining jamiyat taraqqiyotida tutgan o'rni masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Inson manfaatlari, barqaror manfaaatlar, o'zgaruvchan manfaatlar, mavhum manfaatlar, aqlu idrok, rasional, ma'naviy imperativlar, hayot dinamizmi, o'zgaruvchan borliq, uyg'unlashtirish.

SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF INTEREST

Annotation

A person's social nature lies not in their existence as a species or being, but in their conscious approach to life, and in the ability to direct their realized curiosity and interest toward the surrounding world and existence. It is precisely the awareness of curiosity and interest that leads a person to rationally approach the world, their life, and activities. This article presents a socio-philosophical analysis of human interests, the essence of stable, changing, and abstract interests, as well as the role of interests in the development of society.

Key words: Human interests, stable interests, changing interests, abstract interests, intellect and reasoning, rationality, spiritual imperatives, dynamism of life, changing existence, harmonization.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ ИНТЕРЕСА

Аннотация

Социальная сущность человека заключается не в его существовании как вида или живого существа, а в его сознательном отношении к жизни, в способности направлять осознанный интерес и любознательность к окружающему миру и бытию. Именно осознание интересов и любознательности приводит человека к рациональному отношению к миру, своей жизни и деятельности. В данной статье рассматривается социально-философский анализ интересов человека, сущность устойчивых, изменчивых и абстрактных интересов, а также роль интересов в развитии общества.

Ключевые слова: Интересы человека, устойчивые интересы, изменчивые интересы, абстрактные интересы, разум и рассудок, рациональность, духовные императивы, динамизм жизни, изменяющееся бытие, гармонизация.

“Manfaat” subyektning biror obyektga, voqeaga, narsaga bo'lgan ma'lum bir qiziqishini ifoda etuvchi tushuncha hisoblanadi. Shu tarzda insonda hayot, umr mazmuni, yashash hikmati, o'zining olamdagi o'rni haqida tasavvurlar shakllanadi. Barqaror manfaatlar mazkur tushunchalarning ifodasi, ma'lum bir hosilasi sifatida keladi. Aflotun va Arastu “demos”, “polis demokratiyasi” kabi iboralarni ishlatishganida xalqning davlat boshqaruvida qatnashishidan siyosiy manfaatdor ekanligidan kelib chiqishgan. Demokratiya, ular fikricha, boshqarishning bad ko'rinishi bo'lsa-da, xalq, ko'pchilik manfaati bilan bog'liq idora usuli edi [1].

Mazkur yondashishni keyinchalik T.Gobbs, J.Lokk, I.Bentam, J.Mill, ayniqsa Gegel va I.Kant rivojlantirishadi. Aynan Gegel va I.kant inson manfaatlari tushunchasini ilmiy iste'molga olib kirib, uni huquq, axloq, ma'naviy imperativlar bilan bog'lashdi. Masalan, I.Kantning fikriga ko'ra, inson manfaatlariga muvofiq faoliyat yuritadi, huquq manfaatlarini regulatsiya qilganidek, inson o'z manfaatlarini qondirishga axloqiy, ma'naviy imperativlardan ham kelib chiqadi. Ushbu imperativlar bois manfaatlar va faoliyat insoniy qadriyatlariga aylanadi [3].

Bu o'rinda I.Kant biz nazarda tutgan barqaror manfaatlariga yaqin qarashini bayon qilayotgani ayon bo'ladi. Mazkur mavzu bo'yicha ilgari surilgan nazariy qarashlar tahlili shuni ko'rsatadiki, inson manfaatlari masalasi qadimdan mutafakkirlar diqqat markazida bo'lgan. Jumladan, Aflotun va Arastu demokratik boshqaruv mohiyatini xalqning siyosiy manfaatdorligi bilan bog'lagan bo'lsalar, I.Kant va Gegel ushbu tushunchani huquq, axloq, ma'naviy imperativlar bilan uzviy aloqador holda izohlaydi. Ayniqsa, I.Kant tomonidan ilgari surilgan axloqiy imperativlar nazariyasi inson manfaatlarining faqat utilitar emas, balki ma'naviy va umuminsoniy qadriyatlar

doirasida baholanishini taqozo etadi. Bu esa manfaat tushunchasining jamiyatda ijtimoiy adolat, barqarorlik va ma'naviy yuksalish bilan bog'liq ko'p qirrali mohiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Barqarorlik – taraqqiyot ko'rsatkichi. Barqarorlik yo'q joyda subyekt yoki obyektida nima, qanday o'zgarishi, transformatsiya kechayotgani anglab bo'lmaydi. Bu fikr manfaatlariga ham taalluqlidir.

Barqarorlik turg'unlik emas, u kechayotgan jarayonlarning ma'lum bir ifodasi. Bu ifoda ma'lum bir qonunlarda, ko'rsatkichlarda yoki bajarilgan reja, maqsad va vazifalarda aks etadi. Manfaatlarning qondirilgani yoki qondirilmagani, ta'minlangani yoki ta'minlanmagani ularda namoyon bo'ladi. Shuning xalq, jamiyat manfaatlari to'g'risida gap ketganida, qabul qilingan qaror yoki rejaning qanday bajarilganiga (bajarilmaganiga) murojaat etiladi, yutuqlar va kamchiliklar tahlil qilinadi. Shu tariqa jamiyat, davlat barqaror manfaatlar ifodachisi, himoyachisi, tarafdori sifatida keladi.

Manfaatlarining barqarorligi Sharq xalqlari uchun o'sha muhim ahamiyatga ega. Ular manfaatlar barqarorligini ijtimoiy hayot barqarorligi, shaxsning jamiyat e'zozlayotgan qadriyatlarini qo'llab-quvvatlashi, o'z hayot tarzini shakllangan an'analarga muvofiq olib borayotganining ifodasi, deb biladi. Falsafa fanlari doktori F.Najimovning yozishicha, aynan Sharq mentaliteti barqaror qadriyatlariga, an'analarga, madaniy boyliklarga tayangan bo'lsa G'arb mentaliteti, madaniyatidan, an'alaridan farq qiladi, ular markazida mudom inson, uning ma'naviy kamoloti bilan bog'liq manfaatlari turgan [4].

Barqarorlik narsa- hodisalar mohiyatini, maqsadi va vazifalarini, ularning ichki xususiyatlarini, boshqa ijtimoiy jarayonlarga qanchalik taalluqli ekanini anglash imkonini beradi.

Tinmay o'zgarishiga moyil ijtimoiy hayot insonni chayqashtirishi, o'y-xayollari va rejalarini buzib yuborishi mumkin. Bunday hayotdan inson qoniqish, diliga orom, taskin olamaydi, balki, aksincha, unda qoniqmaslik, tushkunlik, hatto nigimistik tuyg'ular uyg'onadi. Fridrix Nissheni olaylik. U Yevropa hayotida kechayotgan uzluksiz o'zgarishlardan g'aflatga botadi, natijada G'arb sivilizatsiyasi halokatining jarchisi sifatida shakllanadi. U Yevropa erishgan barcha madaniy boyliklarni "mutlaq nigimist" sifatida rad etadi, ularning tanazzulga uchrashini bashorat qiladi, ular o'rniga yangi jamiyat, yangi dini, yangi axloq yaratmoqchi bo'ladi [5]. Ming afsuski, faylasuf nigimiz yukini ko'tarolmay umrining oxirgi o'n yilini telbaxonada o'tkazadi [6]. Ijtimoiy hayotdagi uzluksiz, goho besamar, bemaqsad o'zgarishlar inson ruhiga, dunyoqarashi va tasavvurlariga ta'sir etmay qolmaydi, Fr.Nissheni kabi "o'ta nozik tabiatni N. Galevi qobiliyat va ijod egalari esa ularidan ozor chekmay qolmaydi. Shuning uchun ham yangi davrdan beri tushkunlik, ruhiy hastalik, "jamiyatdan begonlashuv", yakkalik, G'arb faylasuflarining sevimli mavzulari bo'lib keladi.

Jamiyatdagi tarixiy - madaniy an'analarning boqiyliqi, muqaddasligi va ularning e'zozlanishi barqarorlik tufaylidir. Umuman jamiyatdagi barqarorlik barqaror manfaatlar tufaylidir. O'zbekiston xalqidagi barqaror manfaatlar uning ajdodlar merosiga, tarixiy-madaniy an'alariga sodiqligida, islomiy qadriyatlarini e'zozlashida, insondagi go'zal, olijanob ma'naviy-axloqiy fazilatlarini ardoqlashida namoyon bo'ladi. Ushbu etnomadaniy boyliklarni asrash, ularga tayanish istagi o'zbek xalqi manfaatlarini barqaror hodisaga aylantirgan. Shuningdek, xalqimizdagi barqaror manfaatlar O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi muqaddimasidagi strategik maqsadlarni qo'llab-quvvatlayotganida ko'rinadi. Muqaddimaga ko'ra, inson huquq va erkinliklariga sodiqlik, O'zbekiston mustaqilligini qadrlash, xalqimizning davlatchilik an'alarini davom ettirish, demokratik huquqiy davlat va insonparvar jamiyat barpo etish strategik maqsadlar hisoblanadi [7]. Demak, jamiyatning rivojlanishi, insonning o'z hayotidan, yon-atrofidan qoniqish olib yashash, ertangi kuni va kelajagini ravshan tasavvur etishi barqaror manfaatlarining mavjudligiga bog'liqdir.

Respublikamiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev aytganidek, "hayot bir joyda turmaydi, u mudom o'zgarishda, yangilanishda davom etadi" [8]. Haqiqatan ham, burungi hayot mamlakatimizda o'tkazilayotgan islohotlar, modernizatsiyalash hamda dunyoda kechayotgan globallashuv ta'sirida juda tezlashgan. Axborotlar va xalqaro aloqalarning kengayishi, oshib borishi hayot oqimini tezlashtirib yubormoqdaki, ular kishilar tasavvurlariga, qiziqishlari va manfaatlariga ta'sir etmay qolmaydi. Demak, manfaatlarining hayot oqimi talablariga muvofiq o'zgarishi tabiiy holdir.

O'zgaruvchan manfaatlarini barqaror manfaatlarga qarshi qo'yimaslik lozim. O'zgaruvchan manfaatlar tufayli inson hayot oqimiga, dinamizmiga moslashadi, hayotdagi rang-baranglikni ilg'ab, yangi - yangi narsalarni kashf etadi, yaratadi, hayot talablari va dinamizmiga moslanmagan manfaatlar oxir natijada mutaassiblikka yoi bosadi. Manfaatlarining o'zgarishi idealdagi, e'tiqod va ishonchdagi beg'uborlik emas u inson dunyoqarashidagi istaklari va intilishlaridagi yangilikka moyillik ifodasidir. Modernizatsiyalash ijtimoiy hayot, tuzum, munosabatlar manfaatlarining o'zgarishini shart qilib qo'yadi. Shuning uchun ham Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev yuqoridagi ma'ruzasida kechagi yutuqlar bilan maqtanib, qoniqib yashash mumkin

emasligini "jonajon Vatanimiz, olijanob xalqimizning ishonchini qozonish, uning orzu umidlarini ro'yobga chiqarish uchun faqat tinimsiz mehnat, izlanish va tashabbus ko'rsatib yashash kerak, odamlar buni kundalik hayotida sezishi, ko'rishi kerak", deb ta'kidlaydi. Tinimsiz mehnat, izlanish va tashabbus esa o'zgarayotgan dunyo, davr talablariga muvofiq yashashni, manfaatlarini ularga uyg'unlashtirishni taqozo etadi.

Ma'lumki o'zgarish inson, xalq manfaatlariga zid bo'lishi ham mumkin. Tarix guvohki, bunday manfaatlarining natijadagi maqsadi ayon bo'ladi, ularni shakllantirgan destruktiv kuchlar qoralanadi. Shunday salbiy holler yuzaga kelmasligi uchun umuminsoniy qadriyatlar va meyorlarga amal qilish taraqqiyot talabi, mezonni hamda ko'rsatkichi sifatida olinadi. Insonga, jamiyat taraqqiyotiga o'zgarishlarning o'zi emas balki umuminsoniy manfaatlarga xizmat qilish muhim. Shuning uchun ham I.Kant "axloqiy imperativlarni umuminsoniy qadriyatlariga kiritadi" [3]. Nimaiki, mazkur imperativ va qadriyatlariga zid kelsa, u shubhasiz destruktiv ahamiyat kasb etadi, kishilarni buzg'unchi g'oyalar ortidan ergashtirishga sabab bo'ladi.

Ijtimoiy hayotdagi o'zgaruvchanlik inson xarakteridagi o'zgaruvchanlikka tayanadi. Inson qotib qolgan, dogmalarga tayanadigan turmush tarzidan ko'ra yangilanishga moyil ijtimoiy hayotdan ko'proq zavq oladi, mohiyat topadi. Globallashayotgan dunyo aslida o'zgarayotgan, tinmay yangilanishga, izlanish va yaratishga moyil dunyodir. Inson manfaatlarini nafaqat ular ta'sirida shakllanadi, shu bilan birga ularni in'ikos ham etadi. In'ikos qonuniga muvofiq inson aqlu idrokiga, rasional tasavvurlariga muvofiq keladigan manfaatlarga ergashib, ularni himoya qilib yashaydi. Demak, manfaatlar rasional, aqlu idrok tafakkur talablariga muvofiq kelishi shart. Buyuk bobomiz Alisher Navoiy aytganidek: "Ki har ishni, qildi odamizod, tafakkur birla qildi odamizod" [9]. Tafakkur va manfaatlar o'rtasidagi ziddiyat shaxsni buzg'unchi deviant xulq - atvoriga yetaklashi, unda g'ayriijtimoiy talablarni shakllantirishi mumkin. Shuning uchun ham jamiyat aqlu idrok, tafakkur talablari doirasidagi manfaatlarini qo'llab-quvvatlaydi.

Mavhum manfaatlar deganda biz inson qiziqishlari va intilishlarida aniq ko'rinish kasb etmagan, shaxsning o'zi ham yetarli anglab yetmagan manfaatlarini nazarda tutamiz. Insonning barcha xatti-harakatlari ham manfaatlar tarzida namoyon bo'lavermaydi. Manfaat mudom anglanganlik, aniq tasavvur etish, bilish bilan bog'liq. Anglanmagan xatti-harakatlarni manfaatga aylantirish uchun shaxs hayotiy maqsadi va idealiga murojaat etadi. YA'ni xatti-harakatini hayotiy maqsadi va idealiga muvofiq lashtiradi. To uni bu jarayon amalgam oshmaguncha manfaat mavhum turadi. Demak, mavhum manfaatga anglanganlik, barqarorlik baxsh etish uchun inson uni hayotiy maqsadi, ideali, aqlu idroki va tafakkuri sintezidan o'tkazish darkor. Aslida inson xatti-harakatlari va intilishlarida to'la anglanmagan, beqaror omillar juda ko'p. Aynan ushbu ong osti omillarga diqqatini qaratgani uchun Z.Freyd ta'limoti ilm ahli orasida juda mashhur.

Bizning ishonchimiz komilki, anglanmagan, mavhum manfaatlarining negizini, inson xatti-harakatlariga ta'siri mexanizmlarini tadqiq etish, topish va ularni anglangan insoniy manfaatlar aylantirish qonunlarini kashf etish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga egadir. Bu bilan biz barkamol avlodni shakllantirishning yana bir ijtimoiy-amaliy masalasini yechgan bo'lamiz.

ADABIYOTLAR

1. Платон. Сочинения в 3 т. Т.3. Ч.1 – Москва : "Мысль" 1971
2. Аристотел, Сочинения в 4 т. т. 2. -Москва : "Мысль" 1974
3. Кант И. Сочинения в 6 ч т 3 - Москва: "Мысль", 1977
4. Нажимов Г. Культура и народные традиции. – Тошкент: "Фан", 1996
5. Ницше Ф. Воля к власти. Переоценка всех ценностей. - Москва ТОО "Транспорт", 1993
6. Галеви.Н Фридрих Ницше. – ТОК Товариш, 1992
7. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси . -Тошкент: "Ўзбекистон" 2014
8. Мирзиёев Ш. М. Танқидий таҳлил, катъийлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак // Халқ сўзи, 2017-йил 17-январ
9. Алишер Навоий. Ҳикматли сўзлар. - Тошкент: 1995